

אביר ספרותנו

על קברו של דוד פרישמאן

חולשה נפשית ומתוך אמונה באדם. שתיים אלה זרות הן לו. את לבו לא יגלה ובמחשבותיו לא יבוא זר. משוריין הוא כלו: מכף ראשו ועד קדקדו. עינו ערה ופקוחה לכל עבר. שום איש לא יהין לגשת אליו ולבקש את קורבתו.

אולם לא תמיד אכזריות לבושו: יש ונשמה זו מתרככת ודמות תינוק רך וענוג לה. שרטוטי הפנים הזעומים חולפים ועוברים, הקמטים הנוקשים מתישרים על-גבי המצח והעיניים היורות זיקי אש ורצח – בת-צחוק של אם רכה תרחף עליהן, השפתים המקומצות תפתחנה ודברים רכים לבביים תטופנה והאגרוף המקומץ יתפשט ויד נדיבה תושט לך: מתקרב הוא אל גברת לבו ואל מלכת חלומותיו.

האהבה הגדולה השמורה בלב כל בריה אנושית סגורה היא אצלו בהדרי חדרים של הלב. אהבה רבה, אהבת אין קץ אצורה בתוכו, אולם לא ישפוך אותה על כל עובר ושב ולא יערנה בדמעות נשים חולניות. אל תראו בו ואכזרי הוא, אל תראו בו והוא מטיל אימה ופחד על הבריות: תבוא שעת רחמים ויתגה לפנינו בכל הדרו וזהרו.

והנה הוא עומד לפני המלכה, בגללה עשה את המעשים הנוראים ההם. בגללה הערה את נפשו למות והמית אחרים. בגללה עברו עליו לילות נדודים ללא שינה וללא מנוחה. בגללה נעשה שנוא על הכל ונרדף על-ידי הפל. הלא רק למען הבא לה מתנה גזל וחמס. רצח ושדד. אף מתנות אהבה ורחמים, מפעלי נדיבות וטוב לב שמורים בתליו ואותם הוא פורט לפניו: תינוק עזוב, כי יבכה אחרי אמו שהלכה ולא שבה, יאמץ אל לבו וימחה את דמעותיו, זקן חולה, כי יתהפך על משכבו, יבא אל הבית ויסעדנו בחליו, אשה כי יתנפלו עליה ויוציא אותה מידיהם.

שתי נשמות שוכנות בו: אחת זעומה וקשה כברזל והשניה רכה ורגשנית, נשמת גבר כובש בו ונשמת אשה חשה לחבש פצעי אומלל. קשה היא שנאתו: הכל נשרף מהבל פיה, וחלקת אדמה צחיחה, זרועה סלעים נעשה פוריה מאהבתו הגדולה.

עברו אותם הימים. נדמו קולות האבירים על פרשות הדרכים ובמשעולים האפלים, שירת האבירים לא תנשא יותר על-פני כרים ויערים, נהרסו מגדליהם אשר הקימו להם. אולם נשמותיהם מתלבטות גם בעולמנו, בעולם אירופא החיה והעובדת, מחוסרת הרומאנטיות ושירתה הכבירה. תועות הן נשמות אלה ומבקשות את תקונן בתוך עולם זר ושנא להן, בתוך עולם צר ואויב להן ולמהותן.

בתוך אולמי המיניסטריונים השונים שבכל העולם נמצאין בין שליטי עולם ימנו ועל במות הספרות והמחשבה האנושית

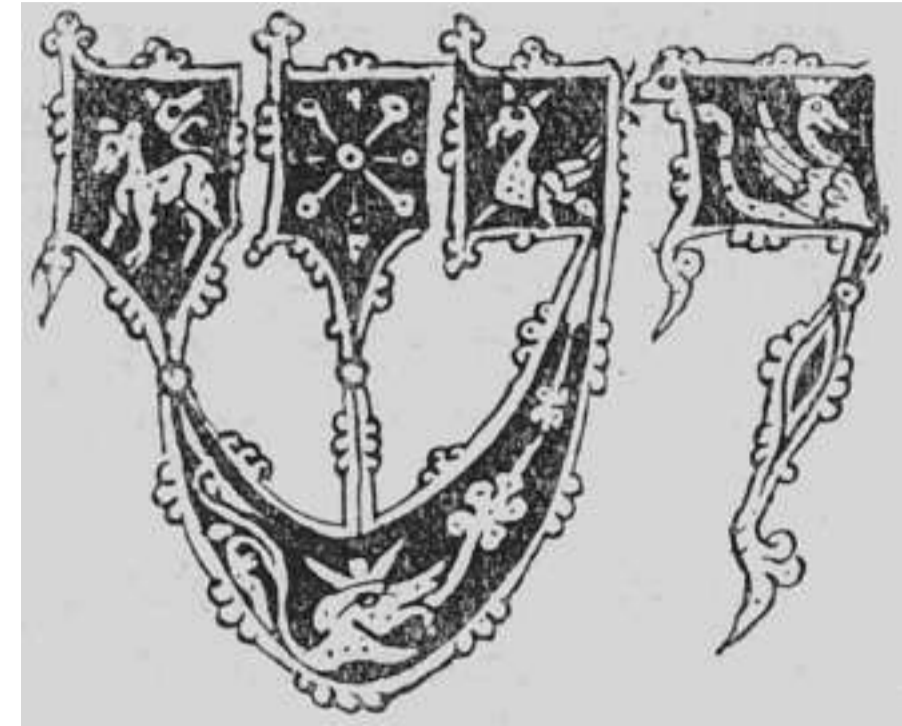
ונשמר: אביר ימי הבינים תתגלגל דרך דורות ויובלות מעולם הנשמות ותשים את משכנה בבן דורנו. כי לא נתרוקן עדיין כולו אוצר נשמות אלו: הרבה מהן שמורות וגנוזות באוצר-פלאים זה.

נודדות הן מדורות לדורות ומארץ אחת לשניה ומבקשות את לבוש הגוף שלהן. וככה מתגלה לפנינו האביר במלוא קומתו: פנים נוקשים גרמיים, עינים נוצצות ומבריקות באש זרה של בן-דורות קדומים, של בן דורות פראים חיים על ציד חיה ואדם ועל טרפם, שערות ארוכות ופרועות יורדות ומכסות את גבו השזוף ואת מצחו הקשה, חריצים עמוקים עוברים על פניו – עדים למלחמות קשות שעברו עליו. כובע נחושת בראשו, מגן כפול על לוח לבו, סנדלים מסומרות על רגליו, כלי זינו תלויים לו על גבו ועל ירכו: כולו אומר סערת מלחמה.

בין אהלי אכרים יפקד מקומו, בקהל עירונים לא ימנה ובין מבקשי אל לא יתחשב. אין הוא מעורב עם הבריות: שונא הוא אותם על קטנותם ועל שפלותם, על שקשורים הם אל טבור אדמתם ואל הרגלי חייהם, על שרוקמים הם את רקמת חייהם בלי שאיפה למרחקים, בלי געגועים לעולם אחר יפה ביותר ונאצל ביותר. צערם של בני אדם לא יגיע אליו ובשמחתם לא יקח חלק, יסוריהם לא ירככו את לבו וביום שמחתם לא יריע בתרועתם. נטפל הוא לפעמים אל מלחמותיהם של בני אדם, נושא הוא לפרקים את תפלותיהם על שפתיו, מצטרף הוא אל צבור מתפלל לאלהיו, אולם לבו רחוק מכל אלה: כולו אומר – אין לי חלק בחייכם ובמעשיכם!

אל קהל ריקים ופוחזים יתרועע אף אם בוז יבוז להם ולתאוותיהם הקטנות. על פרשת דרכים יארוב לעוברים ושבים, יתנפל עליהם, ירצחם נפש ואת השלל יחלק בין בני לויתו: אלה פרנסתם על השלל. לא כן הוא: שלל פגרים לא ינעם לו. אל משכנות אנשים שקטים ושלוים יתפרץ ויחריבם: כולו מטיל אימה ופחד על הבריות!

ושני מגנים לו: האחד יכסה על חזהו, שלא יפגעו בו חצי אויב והשני יכסה על הנשמה, שלא תפגענה בה עיני רואים. הפה חותם הוא על לבו. אין התגלות לב באה אלא מתוך

יסורי חיים ומחשבה של שנים דורות, צמחו ועלו תוך קרקע החיים החדשים, אולם מה הם כל אלה שישים אליהם לב הלוחם העז. נזכור-נא את שירו של היינה: "שני הגרינדירים" – "מה לי אשה ומה לי בנים – המלך בשבי!" – אצל האבירים מימות עולם יש מי שקרוב אליהם ונמצא בשבי, עליהם להציל, עליהם להרוס את הכל ובלבד להגן על מלכם... "לא אלך עמכם!..." כך קרא פרישמן את קריאתו המלאה בוז לעושים ומעשים אצלנו. לא אלך... כלום יכול היה להלוך על פי מהותו העצמית? פרישמאן מעולם לא הלך, מעולם לא התקדם. טעם אבירים לו ומרוצת אבירים לו. יכול היה לזנק כפעם בפעם ממחבואו ולהתנפל על מציאה יפה שמצא או לדרוס את זה היפה לדריסה לדעתו אולם ללכת לאט לאט ולהתקדם, לכבוש כבוש אחר כבוש ולסייע לאחרים בשעת כבושם, להיות גלגל בתוך מכונה אחת גדולה שבני אדם רתמו בה את עצמם – את זה לא יכול. כרומאנטיקן אמתי (ופרישמאן היה רומאנטיקן) שונא היה את הקרוב לו ומצוי בתחומו: יפה הוא הרחוק, זה שעברו עליו ימיו, זה שעטוף באודם השקיעה.

במכתביו על הספרות, הערוכים אל ידידותי, הוא מביא פעם בפעם מן הראשים המנופצים שלו: אשכר הוא מגיש לה – סופר מרוטש! כמה מרירות, כמה רעל ממית הכניס אל תוך המכתבים האלה בדונו על דברים קרובים לו וכמה חום והתלהבות בשעה שנתקלה עינו בדבר רחוק. ולא רק משום שהרחוקים היו בעלי כשרון גדולים ועצומים והללו שבתחום בעלי כשרונות מצומצמים ומוגבלים. משום זה בלבד אין להמית אנשים על שלא חנן אותם אלהים בכשרונות גדולים, אלא מפני שהדברים הרחוקים זוהר להם וברק להם והקרובים נראים בכל שרטוטיהם וקוי פניהם, המעוררים צחוק וגועל נפש אצל בעל טעם טוב ויפה. מכתבים אלה שהרעישו בשעתם את ספרותנו והניעו את ארזי הלבנון שלנו – הם הם שקבעו את צורתו ודמותו אצלנו. הסאטירה והלעג – כלי זיינו היו במלחמתו על היופי, על הטעם הטוב. חיים ורעננים היו מכתבים אלו, חריפים ומשכרים היו. עמד בהם טעמים אף בשעות השקיעה שלו, בשעות הזקנה, כשבני גילו בספרות התחילו משתמטים איש אחרי רעהו מכובד הזקנה ומחולשתה. הלוחם הזקן חגר שוב את כלי זיינו ויצא במערכה. במשך השנים האחרונות נתפרסמו כמה וכמה "מכתבים" שלו המעידים על כח עצום, שאינו נכנע לשום דבר ואף לא מפני הזקנה. מכתבים אלה והפיליטונים המרובים שלו הם היו כלי זינו ומגנו – זה המגן ששמר על נשמתו, שלא תשורנה עין זר. באו דבריו כדי להסתיר את כל מה שמתרחש בנשמתו. "לא ניתנה הלשון אלא לכסות על דברים שבלב" – כלפי פרישמאן נאמרו דברים אלה. קשה ואכזר היה ככל לוחם: לא חס על דבר ועל איש.

אולם יש ורחמיו נתעוררו בלבו ומצא אז מפלט אל הנובילה שלו. כמה רגשנות וסינטימטליות ספוגות הנובילות שלו! האנשים הקרובים, המרמים והמרומים, הכובשים והנכבשים, הסובלים והגורמים יסורים, כלום כדאים הם לניצוץ של רחמים? הרי הם פוגמים באורו של עולם! ילד עני שנתגעגע כל ימיו "לבגד חדש", למלה חמה אחת, למלה רוות קנאה: "תתחדש" – זה לקח את לבו, את צערו נשא ואתו יחד התפלל תפלה חרישית; שלשה זקנים עומדים ואוכלים בבית הכנסת ביום הכפורים כדי להביא את הקהל לידי בטול

יתהלכו. כל מקום שיש כבוש ומלחמה, כל מקום שריח אבק שרפה עולה משם יתאספו. ביחוד מרובים הם במקצוע היחידי של עבודת האדם, שעדיין נשתמר בו מקצת מן החרות הקדומה, הפראית והטבעית – במקצוע הספרות. בני הדור הם: לא עוד יתהדרו בלבושיהם המיוחדים להם, גם עליהם עברה גזרת התקופות האחרונות, השוות ומשוות את הכל, אולם את עצמיותם ישמרו. עליה ילחמו. ובמלחמה ובסערה תמידית יעברו עליהם חיייהם. מצויים הם לרוב אצל אומות העולם היוצרות ובוראות את עולמן, את עשרן ואת גדולתן מתוך מלחמה תמידית וכבושים בלתי פוסקים.

עוד נשארו עמים גדולים שיד הכובשים לא הכניעה אותם כליל ועדיין היא פוגעת בהם, עוד לא נשמדו כליל החיות הטורפות בערבות אפריקה והודו, עוד מקום בעולם לכובשים ולעריצים אלה אף בימינו.

לבני ישראל נשאר מקצוע אחד לגילויין של נשמות אלה, מקצוע הספרות. כאן הן מגלות את כל כחן ומרצן. יש ותגלה במחננו נשמה כזו, תגזור על ימין ועל שמאל ולא תדע רחם. נשמה כזאת, נשמת אביר נגלתה על שמינו לפני ארבעים שנה ויותר, עלתה וירדה על אופק חיינו וספרותנו, הטילה סערה כל פעם שנתגלתה – זוהי נשמת הסופר הגדול לישראל, נשמת דוד פרישמאן, שמת בברלין באב תרפ"ב.

לפני ארבעים שנה בערך נערכה התנפלות על ספרותנו החדשה על ידי אדם צעיר עז נפש. זקנים היו מסובים באהל ספרותנו אז, זקנים שקועים בתרדמה, ואף הצעירים שהיו בחבורה טעם זקנים היה להם בכל אורח חייהם ומהלך מחשבותיהם. בקלות שאין דוגמתה התפרץ לכל חדריה, הפך בה את הכל כרוח פרצים זו העושה שמות באהלי דלים. הזקנים נבהלו מפני ה"חוצפה" היתרה של צעיר זה, שהפריע את מנוחתם והתחילו נשמטים איש אחרי רעהו. התחילו לתקן במקצת את בדקי הבית, אולם לא עמדו התקונים האלה בפני רוח פרצים זו ושוב התנפלות עזה ותקיפה. אין מי שעומד בפניו; אף הגדולים נכוו בגחלתו. התנפלות אחת גררה את חברתה: די כח לצעיר זה להתקומם כנגד הכחות המעטים והחלשים שהיו אז בספרותנו. כל התנפלות שהצליחה (והצליחו כמעט הכל) חזקה את רוחו ושבעתים עז נעשה משהיה בתחילתו. כשיצא מבית אביו לרשות הרבים הביא אתו שנים חדות וטורפות, שנאה עזה של אריסטוקראט אל חיי הנמלים אשר בסביבתו, רצון עז של עלם מאמין בכחותיו ובצדקתו להרגיז את הנמלים האלה ולהפריען מעבודתן וממנוחתן.

קמיע היתה תלויה על חזהו, נסתרת מעין רואים, ובקמיע שתי תמונות קטנות, תמונותיהם של שני אבירי ספרות, של שני "קטלני רוח", של היינה וברנה. תמונות אלה עמדו לפניו כל ימי חייו הסוערים: להן התפלל, להן נשא את נפשו. אלה היו הגות-רוחו תמיד, אף על פי שלא דבר עליהם ברבים. החיים הולכים וצועדים קדימה, אידיאות חדשות הולכות ומתקמות במוחות בני אדם, אידיאלים חדשים הולכים ונוצרים. שני המאורות הגדולים שהאירו לו את דרכו בצעדו ראשונה על שדה הספרות והחיים לקה אורם זה כבר; מאורות חדשים הודלקו בשמי אירופא; מחשבות חדשות פרי

אידיאלים אנושיים, תרבותיים? אמנם כן, אידיאלים תרבותיים היו לו, תרבותיים סתם, ואולם מעולם לא התכוון לתרבות זו או אחרת: תבוא עבודתו בתור עורך ותעיד על כך. "היום" בצעירותו שאיפה תרבותית עמדה לפניו, מתחלת יצירתו עד סוף ימיו, ולא מקרה בלבד הוא זה. שי. ל. קנטור עמד על גבו ועל ידו: אף הלה שואף היה למטרות תרבותיות, אף שמעולם לא עמד בעצמו ולא העמיד את האחרים על טיבה של אותה תרבות. כל ההוצאות הספרותיות, שעמד המנוח קרוב להם – והרי כמעט לא פסק כל ימיו מהיות עורך בישראל – חותם של תרבות סתם טבוע עליהם ולא של תרבות מסוימת. כמו שבמלחמתו לא עמדו מטרות מסוימות לפניו – כלום מטרה מיוחדת עומדת לפני האביר במלחמתו התמידית כנגד הכל? – אף בשאיפותיו הספרותיות והתרבותיות כך.

האדם ועליותו? ידוע ידע את טיב האדם ואת חולשתו, את קטנותו האמתית ואת גדולתו המזויפת. שונא היה את האדם בדברו רמות וגם בשעה ששופך את שיח לבו בלחש – שניהם אינם אלא בריה אחת קטנה ודלה, ואין בין שני הפרצופים שבהם מתגלית בריה זו בעולם ולא כלום.

הלשון העברית? הרי היה אחד מכהניה החשובים ביותר, אולם לא קרא עליה ברבים, לא הכריז על אהבתו בקהל. וכשראה שמחבבים אותה ברבים וברשות הרבים שפך עליהם את לעגו המר. ידוע ידע טיבה של אותה חבה צעקנית שוקית. והרי מרובים היו אוהביה בדורו וכלום יהא שר את שירת הרבים השנואים עליו?

תחית האומה? אין האומה אלא צירוף של יחידים, ואין האומה הישראלית אלא צירוף של בני ישראל, וכלום זכאים אלה לתחיה? הפינים, הפולנים, ואף הצוענים תקוה להם ופדות להם ואולם אלה "משלנו" היש להם תקוה? להוכיח, לצעוק חמס? – רק המאמינים כשרים לכך. ולא בין המאמינים ימנה חלקו!

מי היתה מלכת לבו וגברת חלומותיו, שעליה מסר את נפשו במשך כל שנות חייו הסוערים? כלום אהיה מגלה סוד? תבוא הספרות העברית של ארבעים השנים האחרונות להעיד על בנה, על דוד פרישמאן!

הצום, המביא בסכנה חיי עיר שלמה; ילד עני עזוב, שאינו יכול לעמוד בפני הרעב המציק לו וכוסס את מצת האפיקומן; אב המזכיר בשעת הזכרת נשמות את בתו שהלכה אחרי אלהים זרים – אלה הם כדאים להמלה. ויש שנלאה היה מלבדות דמויות טעונות רחמים ומעין זה היה נשפך במקום מבוועו: באו שיריו הליריים שכולם אינם אלא צעקת-עזרה אחת לעצמו, לחולשתו, ליסוריו הנחנקים.

לא ינוח ולא ישקוט האביר, מנוחה רחוקה ממנו. אל הלאות והעיפות יתנכר. תמיד עז ומוצק, חי ורענן, הידים מתוהות והשנים בריאות וחזקות. צער העולם צערו ואת בירון משורר צער העולם יביא במנחה לאהובתו. כל אביר – יהיה בן עם ומדינה איזה שהוא – אח הוא לו. כשהאירה דמותו הטרגית של ניצשה את העולם התרבותי הדליק פרישמאן את פנסו בספרות העברית, וגאולה מצאה מליצתו הנשגבה של ניצשה "בכה אמרזרטוסטרא" של פרישמאן; את היינה האהוב לו הוא מכניס לאוצרו, את ג'ורג' אליוט ילוח במסע-דמיוניה על-פני מרחבי יהודה וגלותו, רבינדר נט טגורי הסנטימנטלי בדור של קהות ואכזריות כדורנו הוא פורש לפניו; את צערו של נזיר מתלבט ביסורי תאותו שמצא אצל אנטול פרנס קפץ והרימו על רגליו והעמידו ברחוב היהודי. בעודנו צעיר לימים לקח את לבו שפילהגן הרומאנטי ו"על שפת הים" הורק אל הלשון העברית, "ביריניקה" נתגיירה גיור שני על ידו. הילדים, אלה התינוקות שלא חטאו לא כלפי אלהים ולא כלפי עצמם, זכו בעיניו של ה"אב" הזועם הזה, להם יביא פעם בפעם בשובו ממרחקים מתנה: את אנדרסן בראשונה ולבסוף את גרים. וכלוחם אמתי עברו כל ימי חייו ואף הימים האחרונים בתוכם. אומרים: כשימי גסיסתו קרבו, עסוק היה בתרגום דרמותיו של שקספיר. אלמלי הייתי חושש לכבודו של המת הייתי אומר: מצאו את פרישמאן מת ובפיו שקספיר המפרפר.

הי היתה גברת לבו ומלכת רוחו של פרישמאן? האומה? – זו לא הכיר ואותה לא ידע. מה עליה להיות וכיצד עליה לחיות – עצות ותרופות לא נמצאו בצקלוננו וכשנשאל בדבר – ענה, שאינו יודע מה לענות. על אידיאלים ספרותיים דבר הרבה: "הלא כה דברי: טעם טוב ועוד, דבר זה היה תובע מפקידה לפקידה, במרירות, בזעף ובכשרון אולם פקה היה האיש ביותר ולא האמין אמונה יתרה בכחן של הפרפראות האלה.